

SAMIHA AYVERDİ'DE DOĞU-BATI MEDENİYETİ MESELESİ

Hüseyin YAŞAR¹

ÖZET

Türk Edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olan Samiha Ayverdi, muhafazakâr düşüncenin de önemli şahsiyetlerindedir. Modernleşmeyi savunmakla beraber, olaylara dinsel perspektiften bakmıştır. Tasavvufî öğelerin ağır bastığı bu bakış açısı, Ayverdi'yi Batı kültür ve medeniyetine karşı tavır almaya götürmüştür. Ona göre Batı, Doğu ile karşılaşması sonucu, Doğu'daki yüksek ilim ve bilimden faydalanarak kendisini yetiştirmeyi bilmiştir. Ancak Batı, kurduğu yeni bir medeniyet dairesini evrensel değerler sistemi olarak sunmasına karşın kilisenin taassubundan kurtulamamış ve Hıristiyan medeniyeti kimliğini öne çıkarmıştır. Batı medeniyetini, bu çerçevede değerlendiren yazar, Batı'nın İslâm âlemine ve bütün dünyaya katkısını işlemiştir. Ayverdi, dinsel dürtülerden kurtulamayan Batı'nın, hızlı modernleşmeye rağmen toplumsal hayata önemli katkısı olmadığı tezini öne çıkarmıştır. Bu çalışmada, Samiha Ayverdi'nin -Osmanlı sosyal hayatıyla vücut bulan- Doğu medeniyeti ile Batı medeniyetine bakış açısı irdelenecektir. Nitel bir araştırma metoduyla yapılan bu çalışmada yazarın hem romanlarından hem de düşünce kitaplarından yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Samiha Ayverdi, Doğu, Batı, Medeniyet, Adalet, Sosyal Ahenk.

ABSTRACT

Samiha Ayverdi, who is one of the foremost names in Turkish literature is major names of conservative thought as well. Although she is supporters of modernization she looked to events of conservative perspective. This perspective which has preponderate mystical elements has led Samiha Ayverdi to take firm stand against Western culture and civilization. According to her, West as a result of the encounter with East, is brought itself up profiting by in East advanced science. But although West presents its new founded civilization as universal values systems, it could not get out of bigotry of church and emphasizes identity of Christian civilization. The author who evaluate Christian civilization in this context, has discussed contribution of West to Muslims and world. The thesis put forward that West who cannot get out of religious impulse together with the rapid modernization did not significant contribution to social life. In this study, Samiha Ayverdi's perspective on Eastern civilization which consisted by the Ottoman social life and Western civilization will be discussed. In this study, which bring forth with a qualitative research method Samiha Ayverdi's both novels and though books were used.

Keywords: Samiha Ayverdi, East, West, Civilization, Christianity, Justice, Social harmony

¹ Doç. Dr. Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, hyasar@siirt.edu.tr

Giriş

Samiha Ayverdi, hatıra, deneme ve kurgusal eserleriyle, önemli bir külliyata sahiptir. Eserlerinde tarihsel, siyasal ve sosyal meselelere dair düşüncelerini belirtir. Özellikle Osmanlı Devleti'nde ve yakın tarihte meydana gelen sosyal ve siyasal meseleler üzerine tespitlerde bulunur. Milletın ve ferdin maddi ve manevi hayatını ayakta tutan unsurlara dikkat çeker. Genelde Müslüman dünyasının özelde ise Osmanlı Devleti'nin son dönemde geçirdiği buhranları derinlemesine inceler ve onlara çözüm yolu arar. Ayverdi, bu bağlamda muhafazakâr bir tutum içindedir. Yaşanılan manevi krizlerin İslami ve milli bir duruş ve arayışla çözülebileceğine inanmaktadır. Bu nedenle, problemlerden söz ederken dini hükümleri ve Osmanlı'nın yükselme dönemlerinde egemen olan anlayışı referans almaktadır. Yani dünü bugüne bağlamak istemektedir.

Bir kurtuluş reçetesi olarak sunulan Tanzimat'a karşı çıkmakta ve onu Batı hayranlığı olarak nitelendirmektedir. Tanzimat'ı "kezb-i fecir" olarak görerek bireysel ve toplumsal sorunlara karşı çözüm olamayacağını düşünmektedir. Bu düşüncenin bir sonucu olarak İkinci Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakkicileri milli olmamakla suçlar. Prensipte İkinci Abdülhamit'in politikalarını baskıcı görür ve bu dönemdeki bazı paşaların keyfi muamelelerini şiddetle eleştirmektedir. Bununla beraber padişahı tahttan indirmeye çalışanları da desteklememekte ve onları basiretsizlikle suçlamaktadır. Avrupa'nın ve Yahudi lobisi gibi dış güçlerin gizli planlarına alet olduklarını yazmaktadır. Onların devlet yönetiminde acemi olduklarını, yıktıklarının yerine bir şey getiremediklerini söylemektedir.

Ayverdi, "sağcı" bir dünya görüşüne sahiptir. Sol ve sosyalist çevrelere karşı ifrat derecesinde bir antipati duymaktadır. Bunun bir yansıması olarak dönemin solcu gazeteci ve edebiyatçılarından gelen röportaj tekliflerini dahi peşinen reddetmektedir. Uluant, Ayverdi'nin, Aziz Nesin Vakfı'ndan gelen bir röportaj teklifini kabul etmediğine şahit olduğunu belirtir. (Uluant, 2005: 34). Zira Ayverdi, bu çevreleri Batı'nın bir uzantısı olarak görmektedir. Batı'dan gelen her terakkiyi olumsuzlayan bir izlenim uyandırmaktadır. Avrupa ve Amerika'nın maddede harikalar yaratsalar da maneviyattan yoksun olduklarından, dünyaya ve insanlığa fayda namına bir şey veremeyecekleri tutumu içerisindedir. Bu yaklaşım biçimi, yazılarının genel çerçevesini oluşturmaktadır. Okuyucu, yazarın tespit ve görüşlerini, bu çerçevede değerlendirmesi daha doğru olur.

Yazar, Doğu ve Batı medeniyetlerini adalet, hoşgörü, yerli azınlıklar, özgürlük, asimilasyon, mana dünyası, sosyal armoni, İslam dini ve Hıristiyanlık gibi konular üzerinden karşılaştırır. İslam ve Hıristiyanlık teması makalenin çerçevesini aştığından burada ele alınmayacaktır. Ayverdi, Doğu ve Batı meselesini çoğu zaman somut ve tarihî olaylardan hareketle değerlendirir. Ayverdi'de Doğu, Batı'ya göre daha hoşgörülü, naif ve insancıldır. Asil ve artırılmış, saflaştırılmış bir medeniyettir. Tasavvufî yönü ağır basan mistik bir medeniyettir. Yazar, modern bir dünya görüşüne sahip olmasına karşın Batı'ya karşı temkinli davranmıştır. Ona göre Batı, bünyesinde zulüm, hıyanet, tahammülsüzlük ve şekavet barındırır. Bu yüzden yazar, Batı dünyası için "vahşet" sözcüğünü kullanmaktan çekinmez. Bu dünya, manevî fazilet ve derunî olgunluktan yoksun otomat bir uygarlıktır. Manadan uzaklaşarak, maddeyi kuvvete dönüştürmüştür. Bu çerçevede, madde ve makine sarhoşluğu içerisinde emelleri için

her yola başvurur. Batı'nın üstünlüğünü ve iddia edildiği gibi evrensel değerler sistemine sahip olduğunu reddetmektedir. Bundan hareketle, Avrupa ve Amerika kültürü için çoğu zaman "medeniyet" kavramlarını kullanmaz.

Samiha Ayverdi, Batı dünyasının karşısına Doğu medeniyetini konumlandırır. Eserlerinde Doğu medeniyetinin sacayağından söz edilir Birincisi, İslam dini ve onun değerler sistemi; ikincisi, Osmanlı ve Türkler; üçüncüsü de Asr-ı Saadet dönemidir. Bu asır, yazarın gıpta ile baktığı ve sürekli örnekler verdiği bir dönemdir. Ayverdi'ye göre Osmanlı ve Türklerin hamurunda İslam vardır. İslam'ın kaideleri ve ahlâkı Osmanlı Devletinin iliğine ve kemiğine işlemiştir. Bu vurguyu sürekli tekrarlar. Osmanlı'nın teşekkülünde Orta Asya kültürünün etkisi olduğu gerçeğini kabul etmekle beraber yazar, tercihini Ortadoğu Müslümanlığından yana kullanır. Yukarıda zikredilen üç unsur, Samiha Ayverdi'de Doğu medeniyetini üstün konuma çıkarmıştır. Bu bağlamda Samiha Ayverdi'nin Türk ve İslam tasavvurunu Yahya Kemal'in temsilciliğini yaptığı Nev-Yunanîlik iddiasından ayırmak gerekir. Yahya Kemal'in Yakup Kadri ile beraber ortaya attığı bu görüşe göre "asrî Türklerin artık Ortaasya veya Osmanlı Türkleri değil, diğer komşularıyla beraber bir Akdeniz havzası medeniyetinin çocukları olduğu"dur. (Okay, 2005: 57).

Yarım asrı aşan yazıları, güncelliğini korumakta ve günümüz meselelerine ışık tutacak mahiyettedir. Ayverdi'nin yazılarında sık sık değindiği konuların başında "medeniyet" kavramı gelmektedir. Bu kavramı Doğu ve Batı dünyası çerçevesinde değerlendirir. Doğu'dan kasıt Müslüman dünyasıdır. Doğu'dan söz ederken "Osmanlı", "Müslüman Türk", "Arap orduları", "Muhammed ümmeti"; Batı'dan söz ederken de "Amerika", "Avrupa", "Haçlı dünya" "Batı emperyalizmi" "Moskof emperyalizmi" ifadelerini kullanır.

Adalet ve Hoşgörü

Samiha Ayverdi, Doğu ve Batı mukayesesini yaparken kıstas aldığı kavramların başında "adalet" ve "hoşgörü" gelmektedir. Ayverdi, bu kavramlar çerçevesinde, İslam orduları ile Hıristiyan ordularının ele geçirdikleri toprakların halklarına karşı muameleden hareketle Batı dünyasına ile Müslüman Doğu'ya dair olumlu ve olumsuz yargılara varır. Bu konuda Doğu medeniyetinin önemli bir unsuru olan Osmanlı'nın yönetim tarzından örnekler verir. Örnekler, fetihler sırasında Osmanlı Hükümdarlarının diğer dinlere mensup unsurlara karşı hoşgörülü oldukları tavrı üzerine yoğunlaşır. *Arkamızda Dönen Dolaplar* (2007) eserinde Atina'nın Türkler tarafından ele geçirilişi sırasında yaşananları örnek verir. Buna göre, Fatih Sultan Mehmet, Atina'yı ele geçirdiğinde halka karşı adil davranmış, baskı ve zulümden uzak bir politika uygulamıştır: "XV. asırda Atina Türklerin eline geçirdiği zaman, Fatih Sultan Mehmed, şehri çok beğenmiş ve her fetihden sonra sahip olunanlara gösterilen koruyuculuk, burada da fazlasıyla gösterilerek sanat eserleri ve abideler zerrece tahribata uğratılmadan muhafaza edilmiştir" (Ayverdi, 2007: 20).

Ayverdi, bir başka hoşgörü örneğini de İstanbul'un fethinden verir. Fatih Sultan Mehmed'in, İstanbul'u fethettiğinde Genadios isimdeki rahibi patrik olarak tayin ettiğini ve yerli Hıristiyanları ekonomik, toplumsal ve vicdanî kısacası her türlü muamele ve yaşayışlarında serbest bıraktığını açıklar. Aynı şekilde Osmanlı, Bizans'ın

sanat eserlerini koruyarak önemli bir olaya imza atmıştır. Padişah, fetih heyecanıyla Ayasofya'dan bir mozaik sökmek isteyen yeniçerinin şiddetle cezalandırılmasını emretmiştir. İnsaf ve adalet anlayışını barındıran fetih anlayışı nedeniyle Grandük Notaras'ın "Ayasofya'da kardinal külâhı görmektense Türk kavuğu görmeyi tercih ederim" (Ayverdi, 2007: 45) dediğini aktarır. Bu anlayış çerçevesinde yapılanların, 20. yüzyılda dahi yapılamadığını belirtmek gerekir. Zira Osmanlı, kültürel imgeleri ve mekânları ortak bir miras olarak algıladığı için yağmalamamıştır. Ayverdi'ye göre, eğer o dönemde diğer milletler Osmanlı'nın sahip olduğu insaf ve adalet ölçüsüne sahip olsalardı kanın gövdeyi götürdüğü savaşlar olmayacak ya da bu savaşlarda can ve mal kaybı asgarî seviyede kalmış olacaktı.

Samiha Ayverdi'ye göre Osmanlı, adil ve müsavatçı karakterdedir. Müslüman Osmanlı Devleti, farklı din, millet ve mezheplere eşit davranmıştır. İmparatorluğun patronajı altındaki milletleri iktisadî, vicdanî, içtimaî bütün alışkanlıkları ile başbaşa bırakarak dinî hayatlarına müdahale etmemiştir. Buna göre Devlet-i Aliye, Arap, Kürt, Türk, Çerkez, Laz gibi aynı dine mensup farklı etnik unsurları, Osmanlı üst kimliğinin çatısı altında uzun süre toplamıştır. Bu özelliğinin, bir çok millete bir anda hükmetme imtiyazını sağladığını duyumsatır. Bunun yanında adalet ve hoşgörü anlayışında Müslümanlar ve Osmanlı ile yarışacak bir başka dünyayı bulmanın mümkün olmadığı düşüncesini önceler. Rumeli'den Hint denizine ve Yemen'e kadar giden Osmanlı, fethettiği ülkelerin halkına: "Malını mülkünü keyfince kullan, hukukta, içtimai geleneklerinde, bildiğince hareket et" (Ayverdi, 2007: 35) diyerek günlük yaşamlarına karışmamıştır. Toplumsal ve dinsel hayatlarına karşı hürmetkâr ve himayekâr bir tutum sergilemiştir. Bunu da sadece adalet ve nizam şuuruna adına yaptığını belirtmek gerekir.

Osmanlı, gayr-i müslim unsurları da Kuran'a dayanarak yönetmiştir. Bu bağlamda onların hem günlük yaşantılarına hem de ibadetlerine dokunmamıştır. Ayverdi'ye göre Osmanlı idarecilerinin bu konuda en büyük dayanakları Kuran hükümleri ve İslam tarihinde yaşanan eşsiz örneklerdir. Osmanlı'nın Kuran'ın "Senin dinin sana, benimki bana" cihanşümül kaidesinden hareketle bir siyaset geliştirdiğini ve böylece insan hakları davasını çözmüş olduğunu belirtir. Devletin bu politikasına delil olarak da II. Murad ile evlenen Maria örneğini verir. Sırp Kralı'nın kızı olan prenses Maria, padişah ile evlendikten sonra da dinini ve ismini değiştirmemiştir. Prens Maria olarak saraya giren kız, Maria Sultan olarak adlandırılmıştır. Yazar, bu konuda Müslüman Osmanlı toplumunda "bir Müslüman erkek, bir Hıristiyan kadınla evlendiği takdirde onun İslamiyeti kabule zorlanmasının tarihte hiç misali olmamıştır" (Ayverdi, 2007: 43) diyerek ciddi bir iddiada bulunur. Bu kaide gereği, Osmanlı, üç kıtaya patronajlık yaptığı düşüncesini gündemde tutar.

Yazara göre Osmanlı, kusursuz bir medeniyet yaratmıştır. Bu kusursuzluk ve hoşgörü anlayışı sadece savaş zamanlarında kalmamış yıllarca hükmettiği topraklarda da devam etmiştir. Fetih sonrası süreçte, artık bir müslüman toprağı haline gelen başkent İstanbul'da camilerin yanında kilise ve havranın da bulunması bu tespiti doğrular. Yazar bu yargılarını güçlendirmek için İstanbul'un Kuzguncuk semtindeki dini mabetleri örnek gösterir. Buna göre, bu semtte cami, kilise ve havra yan yana inşa edilmiştir. Yazar, bunun 20. yüzyılda bile örneğine az rastlandığını belirtir. Böylece bütün bunların, Osmanlıdaki hoşgörü kültürünün doğal bir sonucu olduğunu vurgulamak ister. Samiha Ayverdi'ye göre bütün bu hoşgörüye rağmen, Hıristiyan Batı, Osmanlı'nın bu sıcak ve iyi niyetli politikasını görmemiştir. Hatta bunu kiliselerinde ve okullarında "insanların beynine yerleştirmeyi" başardığını yazarak Batı'nın önyargısını ve çifte standardını deşifre etmiştir. Bir başka yerde, yazar,

yaratılan bu adil ve hoşgörü ortamının, dünya tarihine altın harflerle yazılmış bir destan olduğunu ancak Doğu'nun bu destan ve gerçekleri dünyaya duyuramadığını belirtir. (Ayverdi, 2007: 105). Buna sebep de genelde Müslümanların özelde ise Osmanlının şifahi kültürünü gösterir. Ayverdi, kitabi bir kültüre sahip olmayan Müslüman milletlerin, insancıl politikalarını, herkesi kucaklayan tutumlarını yeterince dünyaya duyuramadıklarını vurgular.

Samiha Ayverdi'nin adalet ve hoşgörüye dair verdiği örnekler sadece Osmanlı-Türk tarihi ile sınırlı değildir. Ayverdi, İslam tarihinden de hoşgörü örneklerini vererek Doğu medeniyetinin üstünlüğü tezini güçlendirmek ister. Buna göre Hz. Ömer, fethettiği Beytü'l Mukaddes'te kilisede değil de dışarıda namaz kılar: "Halifenin bu şekildeki davranışı, daha sonra gelecek Müslümanların bu kiliseleri ibadet yeri kabul edip Hıristiyanları kiliseden çıkarmaya teşebbüs edecekleri endişesinden kaynaklanmıştır." (Ayverdi, 2007: 43). Ayrıca savaş sonrası iki taraf arasında yapılan anlaşmaya göre de Hıristiyanların can ve mal güvenliği teminat altına alınır.

Beytü'l Mukaddes'te yaşanan adaletin bir örneği İslâm ordularının Şam fethinde yaşanır. Rumları Suriye'den çıkararak Müslümanlar, Suriye halkına iyilikle muamele etmişlerdir. Ayverdi'ye göre bu fetih orduları, Kuran'ın prensiplerine uyarak Hıristiyan halka adalet ve infafla hükmetmiştir. Halk da can ve mal ile ibadethane güvenliği sağlandığı için İslam'ın himayesini kabul etmiş daha sonra yöneticilerin yumuşak ve insanî muameleleri nedeniyle müslümanlaşmıştır. Kılıç korkusundan istemeyerek İslâm'ı kabul eden milletlerin topluma bir faydaları olmadığını (Ayverdi, 2007: 72) vurgular. İslâm ordularının savaşmanın ve fethetmenin bir kan dökücülük olmasının bilincinde olduklarını ileri süren Ayverdi, bu Kuranî bakış açısının hem Osmanlı hem de diğer Müslüman ordularına bir kültür, medeniyet ve dünya görüşünü kazandırdığını duyumsatır.

Samiha Ayverdi, Osmanlı'nın her yerde bütün renk, ırk ve mezheplere eşit derecede adalet ve sevgi gösterdiğini vurgular. Bundan hareketle, şöyle bir tezi öne sürer: Memleketleri düşman tarafından işgal edilenler genelde düşmana karşı yakınlık göstermezler. Ancak Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilen ülkelerde durum tam tersine olmuş ve insanlar Osmanlıya yakınlık göstermişlerdir. Şefkat, adalet ve insani tutum nedeniyle çeşitli din mensupları tarafından saygı ve itaatle karşılanmışlardır. (Ayverdi, 2007: 105). Bir başka yerde, Osmanlının Avrupa'daki kültürel mirasından söz ederken Balkanların, Osmanlı hâkimiyetinden çıktıktan yarım yüzyıl sonra Türkler tarafından yapılan eserlerin büyük çoğunluğunun kısa sürede yıkıldığını belirtir. (Ayverdi, 2007: 44). Bu ifade paragrafın başında belirtilen tez ile çelişmektedir. Eğer Osmanlı gittiği yerlerde bir kurtarıcı gibi "saygı ve itaatle" karşılanıp gönüllerde taht kurmuşsa Balkan milletleri Osmanlının kültürel mirası olan tarihi eserleri neden yıksınlar. Mademki devlet, adil ve toleranslı yaklaşımıyla farklı din ve etnik unsurların sevgilerini kazanmıştır, o halde geride kalan tarihi mirasa Osmanlı yadigârı gözüyle bakılıp sahip çıkılması gerekmiyor muydu? Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ifrat derecesinde sevgisi, yazarı bu tür öznel ve çelişkili tespitlere götürmüş olması kuvvetle muhtemeldir.

Samiha Ayverdi, Müslüman Doğu dünyasının ve Osmanlının bu adil ve hoşgörülü politikasına karşın Batı dünyasının adaletsiz ve baskıcı tutumuna işaret

eder. Batılıların ele geçirdikleri topraklarda bir insan kıyımına başlayarak, yerlileri madden sömürüp manen de asimilasyona tabi tuttuklarını açıklar. Bu çerçevede Fransızların Cezayirliler'e yaptığı insanlık dışı muameleyi sık sık gündeme taşır. Ayverdi, Fransız devletinin hoşgörüsüz tavrının bütün Fransızlarca da tasdik edildiğini bir örnekle açıklar. Buna göre evlerine gelen bir Fransız ailenin çocuğundan söz eder. Çok iyi davrandıkları bu çocuğun büyüdüğünde tam bir Fransız şovenisti olduğunu ve Cezayirliler'e yapılan zulmü az bile bulduğunu savunur. Hatta gencin Fransız yetkilileri yumuşak davranmakla suçladığını da ekler. Ayverdi, Müslüman-Türk anlayışında esir milletlere karşı gösterilen hoşgörü ve tarafsızlığın bir tarihi an'ane olduğunu ve Kuran'da "senin dinin sana, benimki banadır" emri bulunduğunu bir sohbet ortamında gence anlattıklarını ancak Fransız gencin söylediklerinde ısrar ettiğini belirtir. Ayverdi, gencin ifadelerinden hareketle bir genellemeye giderek Batı'nın "Kendi barbarlıklarını görmezlikten" (Ayverdi, 2007: 40) geldiğini ve Müslüman Türkler'in yaptıkları azametlerini de bilmediklerini vurgular.

Osmanlı'nın İstanbul'u ve Atina'yı fethi sırasında gösterdiği adalet ve hoşgörüyü Batı dünyası göstermemiştir. Kurtuluş Savaşı'nda yerli Rumlar'ın veya Yunan yöneticilerin aynı hassasiyeti göstermediklerini ileri sürer. Yunan işgaline uğrayan Anadolu şehirlerinin ise adeta yerle bir olduklarını belirtir. Şehirlerde "cinayet kasırgası" ve "insanlık dışı her türlü habaset ve çirkinliğin" yaşandığını söyler. Trikopis adlı Yunan kumandanın asıp kestiğini yakıp yıktığını açıklar.

Yunanlıların yaptıkları insanlık dışı davranışlara karşı, uygar olduğunu belirten Batı sessiz kalmıştır. Samiha Ayverdi, Batı'nın insan hakları savunucusu olduğunu belirtmesine karşın çifte standart uyguladığını öne sürer. Batı'nın duygusal davranarak dindaş olduğu Yunanlılar'a toleranslı davrandığını açıkça söyler. Yazar, "haça bağlı milletler" ifadesini kullanarak, Avrupa'nın Hıristiyanlık telkinlerinin etkisinde kaldığına işaret eder. Böylece subjektif davranarak olayları değerlendirmede sağlıklı bir bakış açısı ortaya koymadığını sezdirir.

Yerli Azınlıklar ve Çifte Standart

Samiha Ayverdi, Batı'yı Osmanlı ve diğer ülkelerde yaşayan azınlıklara yaklaşımı düzleminde de değerlendirir. Burada yazar Batı'yı bir samimiyet testine tabi tutar. Ayverdi'ye göre Batı, azınlıkların sorunlarını değerlendirmede hiçbir zaman samimi ve objektif davranmamıştır. Laiklik ve insan hakları gibi kavramların arkasına sığınarak, Osmanlı çatısı altındaki milletlerle ilişki kurarak onları provoke etmiştir. Bu tarafgir politika nedeniyle yazar, Avrupa'yı "haçlı dünya" olarak tanımlar. "Haçlı dünya", İstanbul Ermenileri konusunda samimiyet testini geçememiştir. Buna göre Avrupa, Ermenileri katolik dünyanın içine çekmeye çalışmıştır. İnsan hakları koruyucusu kisvesi adı altında 18. ve 19. yüzyıl başlarında "azınlıklara el atmaya vicdanî bir emir sayarak bu defa da, Gregoriyan Ermeni cemaati arasına sızmayı aklına koymuş bulunuyordu. Öyle ki elde ettiği bir kısım Ermeni'ye Katolik politikası ile hulul ederek, açtığı bu savaşta başarılı da oldu" (Ayverdi, 2007: 22). Ayverdi, Osmanlılık çatısı altında kendilerine tanınan imtiyazlardan faydalanan Ermeniler'in servet elde edip refah ve huzur içinde yaşamalarına rağmen Batı'nın oyununa geldiklerini savunur.

Samiha Ayverdi, siyasi düşüncesini, ideolojisini hatta önyargılarını yazan bir yazardır. Bu çerçevede inandıklarını uygulamaya çalışır. Batı'nın Ermeni meselesi konusunda yürüttüğü politikaların yanlışlığını eylemleriyle de göstermiştir. Ergün

Göze de Ayverdi'nin Amerika'da bir Türk diplomata yapılan suikast üzerine Amerikan Kongresi üyelerine “size milletime yapılan bu iftiranın içyüzünü anlatacağım” şeklinde başlayan mektup göndererek Batı emperyalizminin iftira silahının iç yüzündeki gayr-i insanî sahtekârlığı anlattığını belirtir. (Göze, 2005). Ayverdi, Balkan milletlerinin isyanlarını ele alırken Batı'nın rolü üzerinde durur ve “Eğer Rus ve İngiliz politikalarının kıskırtmaları olmasaydı (...)” (Ayverdi, 2011: 167) Hıristiyan azınlıkların bağımsızlık kalkışmasına girmeyeceklerini vurgular.

Ayverdi'ye göre Osmanlı'yı zora sokan bir başka azınlık ise Yahudiler'dir. Yahudiler'i de Batı dünyası içinde değerlendiren Ayverdi, İspanya'dan Yahudiler'e kucak açmış Osmanlının, daha sonra bu gayr-i müslim cemaatinden kötülük gördüğünü her fırsatta yineler. Hemen şunu belirtmek gerekir ki, yazar söz konusu etnik unsurun olumsuz davranışlarını Avrupa'nın subjektif tutumuna bağlamaz. Bu ırkın imparatorluğa karşı menfî hareketlerini, yapılarında var olan kurnazlık, kadir kıymet bilmeme gibi olumsuz vasıfların doğal sonucu olarak gördüğü sezilmektedir. Yahudiler için "Müsevi" sözcüğünü kullanan yazara göre Engizisyondan kaçan Müsevileri İspanya'dan gemilerle Türkiye'ye getiren II. Bayezid olmuştur. Ondan sonra gelen padişahlar da Yahudi göçüne kapılarını açmışlardır. Onlara müreffeh bir hayat sunan devlet, Yahudiler'den beklenen karşılığı görmemiştir. Yazara göre Müseviler, devlet otoritesini zora sokan davranışlarda bulunmuşlardır. Hatta onlar için "Müsevi bu iyiliğin kadrini bilmemiş ve sığındığı devleti iktisadî, hatta siyasî müşküllere sokmaktan asla geri kalmamıştır" (Ayverdi, 2007: 42) ifadelerini kullanarak kötü niyetlerine işaret etmiştir.

Bir başka yazısında Yahudilerin ticaretteki fırsatçılığını duyumsatır. Buna göre Buharalı Şerafettin, Yako adında bir Yahudi ile iş ortaklığı yapar. Yazara göre Yako, Şerafettin'in “safiyeti” ve “el hüneri”nden faydalanarak ortak ticaretten elde ettikleri kârdan her zaman aslan payını bir şekilde almayı bilmiştir. Malının büyük kısmını Yako'ya kaptıran Şerafettin'in durumunu “genç Yahudinin pençesine düşmek” (Ayverdi, 2011: 22) olarak niteler. Yazıda Yako'nun tespih ustası Ortasyalı Şerafettin'e antikacı dükkânı açtırtarak adeta sömürdüğü düşüncesi egemendir. Ayverdi, Yako'nun kurnazlığını bireysel bir kusur olarak görmez ve çıkarıcılığı bütün bir Yahudi ırkına hamleder. Bu bağlamda iki genç arasında yaşananları dar alandan çıkararak Osmanlı Devleti ile Yahudiler arasındaki ilişkilere benzeter. Buna göre dünyanın çeşitli yerlerinden sürülen Yahudiler'in Osmanlı'dan gördükleri hüsnü kabule rağmen her fırsatta devleti çökertmeye ve insafsızca “yumruğunu devletin başına” vurmaya çalışmıştır. Yaptıklarını “fitne ve kargaşa” sözcükleri ile nitelendirir. Yahudiler'e dair olumsuz söylemini, ikinci Abdülhamit'ten Filistin'de bir devlet kurma istekleriyle somutlaştırır. Buna göre adı geçen padişaha, Filistin'de devlet kurmak için yüklü miktarda para teklif eden Yahudiler, istekleri kabul görmeyince muhalefetin arkasına sığınarak padişahı devirmeye çalıştıklarını belirtir. “Cahil iktidar namzedi”, “ilmî ve siyasî istikameti belirsiz” bir çete olarak vasıflandırdığı İttihat ve Terakki muhalefetinin arkasında Yahudiler'i görür. Ayverdi'ye göre Yahudiler, İttihat ve Terakki'ye parasal destek sunarak ve akıl hocalığı yaparak ikinci Abdülhamit'i devirmişlerdir. Bu şekilde devleti zaafa uğratarak emellerine kavuşmuşlardır.

Ayverdi'nin bu tespitleri, Fransız edebiyatçı Edouard Drumont'u anımsatır. Antisemitist bir yazar olarak bilinen Drumont'un bu konudaki düşüncelerinden

Hüseyin Yaşar *Fransız Edebiyatında Yahudiler* adlı makalesinde söz eder. Yaşar, Drumont'un *La France Juive* (Musevi Fransa) ve *Testament d'un antisémite* (Bir Antisemistin Vasiyetnamesi) adlı iki eserinin Fransızca aslından Yahudilere ilişkin saptamaları aktarır. Yazar, Drumont'un Yahudilere dair görüşlerinin tamamen olumsuz olduğunu belirtir. Fransız yazar, Yahudi ırkının kökeninden ve tarihinden hareketle olumsuz hatta acımasız denebilecek yargılara varır: *La France Juive* adlı eserinde de Sami ve Arilerin tarihsel gelişmelerini özetler. Drumont'a göre bir ön Asya halkı olan Ariler zamanla Yunanistan, İtalya'ya bir kısmı da Hazar denizi kıyılarına ve daha yukarılara göç ederler. Dolayısıyla bütün Avrupa milletlerinin, büyük medeniyetlerin çıktığı Ari ırkına mensup olduklarını iddia eder. Samilerin ise Arap, İbrani ve Arami ailelerinin oturduğu geniş Mezopotamya düzlüklerinden çıktığını yazar. Her ne kadar Kartacılılar ve Araplar önemli medeniyetler kurmuşsalar da Roma ve Grek medeniyetleri kadar verimli ve sürekli olmadığını iddia eder (Drumont, 1896: 6). Tarihin ilk günlerinden bu yana savaş halinde bulunan bu iki ırktan Samileri oluşturan Araplar, Kartaca ve diğerlerinin bu savaşı bıraktıklarını ancak Yahudilerin bu savaşı devam ettirdiklerini yazar. Drumont'a göre Yahudiler, bu savaşta artık şiddet yerine kurnazlığı seçerler. Bu şekilde küçük gruplar halinde yavaş ama sinsice Avrupa'da önemli yerleri işgal ederler ve oranın yerlilerini başta evlerinden, işlerinden, malvarlıklarından ederler sonra gelenek ve göreneklerinden nihayetinde de dinlerinden ederler. (Drumont, 1896: 8)

Yazar, daha sonra bu iki ırkı karşılaştırır. Yahudilerin ataları olan Samileri "çıkarıcı, tamahkâr, dolambaz, kurnaz" Arileri "coşkun, kahraman, at koşturan, çıkar gütmeyen, mert, saflığa varacak derecede insana açılan" olarak nitelendirir. Aynı paragrafta Samileri, mevcut yaşamın ötesini göremeyen köylü bir millet olarak değerlendirirken Arileri de durmadan büyük arzular peşinde koşan tanrının oğlu olarak değerlendirir; yani "birisi realite, diğeri idealin içinde yaşar" (Drumont, 1896: 9). Bir başka paragrafta ise Yahudileri yaratıcı istidadından yoksun Arileri ise tam tersine icat eden bir kavim olarak görür." (Yaşar, 2007: 96).

Sömürgecilik ve Asimilasyon Zihniyeti

Samiha Ayverdi, Batı medeniyeti ile Doğu medeniyetini sömürgecilik ve asimilasyon düzleminde de karşılaştırır. Ayverdi'ye göre Batı istila ettiği yerlere maddî ve manevî bir katkıda bulunmamıştır. İnşa edici olmaktan çok yıkıcı olmuştur. Emperyal hedefler güden Avrupa ve Amerika, Afrika'da gittikleri ülkenin sahibi gibi davranarak yer üstü ve yer altı kaynaklarını sömürmüşlerdir. Ayverdi, *İnsan Hakları* adlı yazısında, Batılılar'ın "Ben Beyaz adamım, yani doğuştan imtiyazlıyım. Sen ancak emrimde yaşama hakkına sahip olabilirsin. O kadar ki benim girip çıktığım binalara bile adım atamazsın. Yediğimi yiyemez, giydiğimi giyemezsin. Okuduğum okullarda okuyamaz, benim yaptığım işleri yapamaz, idari kademelerde benim geldiğim yerlere gelemez, benim kızlarımla veya oğlanlarımla evlenemezsin. İstersem asarım, keserim. Hukukun da adaletin de sahibi benim. Sen ancak emirlerimin karşısında boyun bükerek itaat eylemek zorundasın" (Ayverdi, 2007: 38) mantığı ile hareket ettiklerini belirtir. Örnek olarak Amerika kıtasında ve sömürgelerde yaşananları gösterir. İnsan hakları merkezini kurduğunu iddia eden bu ülkeye yeni gelen Avrupalılar'ın, önce kıtanın yerli halkı olan Kızılderililerin topraklarını ellerinden aldığını adeta "dağdan gelenin bağdakini kovduğunu" ve onları asimilasyona tabi tuttuğunu ileri sürer.

Kızılderilileri yok eden yeni Amerika, bu sefer de “Vapuruların ambarlarında getirilen ve kamçı ve sopa ile terbiye edilen” (Ayverdi, 2007: 57) siyahî Afrikalıları sömürür. Yazar, siyahîlerin “gaddarca sömürüldüğünü” ve “kara köpek” diye horlandıklarını açıklar. Ülkede en süflî ve ağır işlerde çalıştırılan Afrikalıları, Amerika'nın insan gücünü ve köle toplumunu meydana getirirler. Batı dünyası sömürgeci bir mantalite ile hareket eder. Bu nedenle dişini ve tırnağını ele geçirdiği ülkelerin vücuduna geçirir. Bu konuda Savaş Aygener'de Ayverdi'nin Batı'nın misyonerlik faaliyetlerine karşı duruşunu değerlendirirken şu kanaate varır: “Sâmiha Ayverdi'ye göre, Batı, kapitalizm ile kendi memleketlerindeki insanlarını sömürmekle kalmamış, emperyalizm ile diğer ülkelere de saldırmıştır. Kendini dünyayı hükmetmekte haklı bulan bir anlayış ile sömürdüğü bütün ülkelerin insanların beden gücünün yanı sıra o ülkelerin yer altı, yerüstü bütün kaynaklarını da sonuna kadar kullanmaktan çekinmemiştir” (Aygener: 2011: 172). Yeni Amerika'nın bu iki tutumundan sömürgeci mantığının dışında ayrımcılık (discrimination) konusu da ortaya çıkmaktadır. Amerika'nın “beyaz insanı” Kızılderililer ve Afrikalıları, kendilerinden farklı bir tene sahip olduklarından bu gayr-i insani muamelelere tabi tutmuşlardır. Bütün bunlardan dolayı, Ayverdi, “Batı” ile “medeniyet” kavramlarını yan yana getirmek konusunda dikkatli davranır.

Ayverdi, sömürgeciliği, Batı dünyasının esası sayar. Buna göre Batı, adeta sömürgecilik anlayışı üzerine medeniyetini inşa etmiştir. Hatta daha da ileri giderek sömürgeciliği yani kolonyal mantığı kendine verilen bir hak olarak görmektedir. Bu durum için yazar, “müstemlekecilik saltanatı” kavramıyla karşılar. Amerika ve Avrupa, bir saltanata dönüştürdüğü sömürgecilik aracılığıyla, insanları beden ve ruhen sömürdüğü gibi hak ve hürriyetlerden de yoksun bırakmıştır. Ayverdi, bütün bu iddialardan hareketle şu çarpıcı ve iddialı sonuca varır: Batı dünyası, zenginliğini ve makine alanındaki ilerlemesini, sömürmeye borçludur. “Eğer Batı, Asya ve Afrika insanını sömürge politikası ile koloniler hâlinde paylaşmış, kanını iççesine hizmetinde kullanmamış ve ülkelerin ham maddesini ellerinden alıp onları kendi memleketlerini pazarı yapmamış olsa idi, gururundan yere göğe sığmaz olan medenî Avrupa'nın beslenmesi, refahı ve sanayide yol alacak malzemeyi bulması asla mümkün olmazdı” (Ayverdi: 2011: 164).

Samiha Ayverdi'de sömürgecilik adeta Batı'nın yumuşak karnıdır. Bu olgu çerçevesinde, Avrupa ve Amerika'yı kıyasıya eleştirmekte, Osmanlı Devletinin ve Müslümanların ele geçirdikleri topraklarda yapılanları kayıtsız şartsız desteklemektedir. Ancak bu üslup, okuyucunun zihninde çelişkiler yaratmaktadır. Bunlardan biri Afrikalıların, çalıştırılmak maksadıyla Batılılar tarafından yerlerinden yurtlarından etmeleri ile Osmanlı'nın son dönemlerinde hız kazanan cariyelik sistemidir. Ayverdi, “Kendi coğrafyaları üstünde tabiatla iç içe bir hayat sürmeye alışmış (...)” iken (Ayverdi, 2011: 166) Afrikalıların, Avrupalı efendilerinin kendilerine sundukları hayat şartları dâhilinde yaşamaya mahkûm edildiklerini belirtir. Bu yüzden de haklı olarak Batılılar'ı gaddar olarak nitelendirir. Ayverdi'nin bu tespitleri, Ali Tanoğlu'nun tespitleriyle örtüşmektedir. Cumhuriyet döneminin en önemli coğrafyacılarından olan Tanoğlu, nüfusta denge meselesi ve optimum nüfusu konusunu değerlendirirken “Gerçekten yeni çağ ile beraber üstün silahlarla ortaya çıkan Avrupalılar, yakın bir tarihe gelinceye kadar, bütün Yeni Çağ boyunca, bir ellerinde Hıristiyanlık, diğer ellerinde silah, dünyanın ve insanlık ailesinin geri kalmış

ve o zamana kadar içine kapanmış sakin bir hayat süren meskûn ülkelerinde dehşet ve ölüm saçan bir kasırga halinde saldırmış ve dünyayı insafsızca sömürmeğe başlamışlardır” (Tanoğlu, 1969: 49) der. Tanoğlu'nun ele geçirilen toprakların sakinleri için kullandığı “o zamana kadar içine kapanmış sakin bir hayat süren”, Batılılar için de “dehşet ve ölüm saçan bir kasırga halinde saldırmış ve dünyayı insafsızca” sömürdüklerine dair ifadeleri, Ayverdi'nin yukarıdaki ifadelerinin birebir örtüşmesi dikkate şayandır.

Hemen şunu belirtmek gerekir ki buna benzer bir şekilde meydana gelen ve Osmanlı Devleti'nin toplumsal hayatında kanayan bir yara haline dönüşen cariyelik sistemini olumlamaktadır. Bu da tezat teşkil etmektedir. Cariyelik sistemi, çocuk yaşta insanların esirciler tarafından vatanlarından koparılıp başta İstanbul olmak üzere İmparatorluğun değişik yerlerinde esir pazarlarında satılması sonucu meydana gelen bir sistemdir. Esirciler olarak tanımlanan kişiler tarafından çeşitli yollarla getirilen bu insanların büyük çoğunluğunun hayatları hazin bir şekilde son bulmuştur. Bundan hareketle Tanzimat aydınları, cariyelik denilen olguyu esaret olarak tanımlayarak karşı çıkmışlar ve bunu eserlerine yansıtmışlardır. Ahmet Mithat Efendi'nin *Esaret* adlı bir eserinin konusu bunu doğrulamaktadır. Eserde küçük yaşlarda farklı zamanlarda yurtlarından ve ailelerinden koparılıp değişik yerlerde yetiştikten sonra kaderin bir cilvesi olarak aynı evde buluşan iki kardeş cariyenin evliliğini işler. Gerdek gecesi kardeş olduklarını anlayan iki genç intihar ederler. Ayverdi, Afrikalıların zor şartlarda gemilerle Amerika'ya götürülmelerine karşı çıkarken çocukların gemilerle kaçırılarak İstanbul'a getirilip satılmalarına ve hazin hayatlarına değinmemektedir. Hatta cariyeliği övmektedir. Kendi ailesinden örnek vererek büyük ailelerde farklı ırklardan cariyelerin bulunduğunu, bunların yeni bir ortak hayat kurduklarını belirterek bu insanların yaşadıkları muhtemel psikolojik buhranlarla ilgili söz söylememektedir. Yazarda “cariyelerin mutlu bir dünyalarının” olduğu gayreti sezilmektedir: “Bu müşterek hayat içinde ne onlar bizi yadırgadılar, ne de biz onların ayrı bir ırkın adamı olduklarını düşündük. (...) esirciler tarafından satılan evladının izini bularak gelen baba, kızının, kendi memleketine geri dönmek teklifi karşısında direnişini kıramadığı için bağlandığı ailenin yanından çekip götürememiştir” (Ayverdi, 2011: 167). Burada kullanılan “esirci”, “satılmak” kelimeleri ideal ve modern bir toplumda insan için kullanılmaması gereken sözcüklerdir. Cariyelerin, kendilerine sunulan hayatı, daha sonradan kabullenmeleri, bu sistemin haklılığı ve olumlanması sonucunu doğurmaz. Erkek olsun kadın olsun küçük yaşta insanların ailelerinden koparılmaları, tanımadıkları insanlarla yeni bir yaşama zorlanmaları onlarda ciddi travmalar oluşturması kaçınılmazdır. Orhan Okay da bir yazısında, cariyelik için “esaret” sözcüğünü kullanır Okay, Osmanlıdaki esaretin “Batı toplumunda mesele olan ve ağır hizmetlerde kullanılmak üzere toprak, inşaat, ziraat işçisi manasında” (Okay, 2005: 84) olmasa da cariyeliği kastederek “Hiç şüphesiz köleliğin her türlüşünün tasvip edilecek bir tarafı yoktur” cümlesini ekleyerek cariyeliği olumlayan bakış açısına baştan karşı çıkmıştır. Yazının devamında meselenin romanlarda “(...) kölelerin çok uzaklarda, meçhul diyarlarda, kalmış vatanlarına, geçmişlerine, yakınlarına duydukları hasret, kaderlerine isyan gibi temalarla” yer aldığını belirten cümleleri, yukarıda belirttiğimiz “travmatik ruh hali” saptamasını doğrulamaktadır.

Ayverdi'ye göre Batı'nın sömürgecilik anlayışına mukabil, Müslümanlar, sömürgeci olmamıştır. Hatta müstemlekeci demenin de hata olacağını belirtir. Sınırları içine aldığı ırkların diline, dinine, teninin rengine, vicdanî ve içtimaî alışkanlıklarına karşı gösterdiği titiz saygının kimse tarafından inkar edilemeyeceğini söyler. Buna

karşın “Müstemlekeci İngiliz, kıyasıya sömürdüğü ülkeden kovulmak gibi acı akıbetle karşı karşıya gelmekten kurtulamamıştır. Öyle ki sömürgesinde kendine mahsus lokalin kapısına “Buraya Hintlilerle köpekler giremez!” diye yazacak kadar teb’asını horlayıp küçük görürken, Osmanlı padişahı, bir mühtediye vezirlik payesi vermiş, hatta İslam’la müşerref olmuş bir Hırvat’a kendi Sultan kızını nikâhlamakta tereddüt etmemiştir.” (Ayverdi, 2007: 69). Söz edilen olumlu politikaya rağmen Müslüman dünyanın suçluluk psikolojisi ile hareket ettiğini söyler. Bu psikolojiyle savunmaya geçen Müslüman Doğu’nun, ilmi tespitler ve tetkiklerle yukarıda zikredilen zulümleri “haçlıların yüzüne” çarpmadığını vurgular. (Ayverdi, 2007: 113).

Samiha Ayverdi, Batı dünyasının önemli bir unsuru olan Amerika ve düşünce sistemine de ciddi eleştiriler yöneltir. Ayverdi’ye göre Amerika insanlığı içinde bulunduğu manevî krizlerden kurtaracak bünyeye sahip değildir. Bunun en önemli nedeni de pragmatist zihniyettir. Amerika’yı kuranlar, maceracı ve kendi menfaatlerinin bereketinden başka hiçbir heyecan hissetmezler. Bu nedenle onun maddî güç ve enerjisinden harikalar beklenilemeyeceğini belirtir. Zira onun hukuk kodlarında ve kanunlarında mukaddes, ulvî ve ilahî bir gaye yoktur. Bu anlayış toplumsal alana da yansımaktadır. Amerika’yı birleştirecek ciddi bir ulvî gaye bulunmamaktadır. Bu kıtada birleştirici tek kutsal bağ "menfaat"tir. Menfaatin günün birinde Amerikan Devletini zaafa düşüreceğini söylemektedir: “Evet, bugün başları bulutlara değen hatta semavatın komşu yıldızlarına ayak basan Amerika, maddeyi, laboratuvarlarında hamur gibi mıncıklayıp istediği şekle ve huya sokmakta ise de buna bir medeniyet alameti denemez” (Ayverdi, 2007: 62). Bu da toplumu madden yükseltse de iftihar edilecek “ruhî kemal”den ve insani değerleri önceleyen “kamil insan” modelinden mahrum bırakır. Bu nedenle yazar Amerika’yı “sakat doğmuş çocuk” olarak niteler. Muazzam ve yekpare gövdeli Amerika’yı, ana rahminde arızalı ve bütünleşmemiş çocuklara benzetir. Bu çarpıcı tespitini şöyle devam ettirir: Dünyanın dört bir yanından gelen Amerikan vatandaşlarının arasında zıtları yekpareleştirecek sırlı bir terkipten yoksundur. Buraya gelen Almanlar’ı, İrlandalılar’ı, Danimarkalılar’ı, İspanyollar’ı, Portekizliler’i aynı potada yoğurup onlara ulvi bir ideal vermiş olsaydı birleşmiş parçaları bölmek imkânsız olacaktır.

Buna karşın Osmanlı ise bütün parçaları “ila-yı kelimetullah” olarak adlandırılan ulvî bir gaye etrafında birleştirmiştir. Bu ideal uğruna gittiği yerleri, ele geçirdiği toprakları “iman ışığı” ile aydınlatmıştır. Buradaki iman sözcüğü maneviyat olarak algılamak gerekir. Amerika’yı ele geçirenlerin yaptıkları gibi yerli halkı kılıçtan geçirmemiş, zulme tabi tutmamış, gayri medeni davranışlarda bulunmamıştır.

Yazar, batıdaki mezhep kavgalarından da söz eder. Burada yazar, Batı dünyasının temelinde şiddetin var olduğunu duyumsatır. Katolik dünyanın yol gösterip örnek verdiği engizisyonlarla İsa ümmetine akıl hocalığı edişi bunun en iyi göstergesidir. Bu şiddet ve emek sömürüsü üzerine dünyasını kuran Batı’nın, elde ettiği maddi refahı başkasıyla paylaşmamıştır. Batı dünyasında kendi içinde de zayıf ve güçlü dengesi gözetilmemektedir. Güçsüzün ezildiği güçlünün gücüne güç kattığı bir düşünce sistemi hakimdir. Bu nedenle zulüm, şenaat, şekavet ve insafsızlık kol gezmektedir. Buna örnek olarak da Fransızların Cezayir’de yaptıkları topyekün katliamlar, Rusların Katin Ormanı’na gömdükleri on bin Polonyalı ve yine kamplarda

yok ettikleri on binlerce Kırım Türk'ü, Almanlar'ın, katlettiği binlerce Yahudi katliamlarını gösterir.

Buna mukabil, İslam ülkeleri emperyal amaçlar gütmemişlerdir. “Muhammed ümmeti kolu kanadı altına aldığı ülke sakinlerine kendi yediği ekmekten, kendi içtiği sudan ve gene vicdanî hürriyetinden, kendi yaşadığı hayat imkânından” (Ayverdi, 2007: 57) tanımıştır. Ayverdi, Doğu medeniyetinin asimilasyon ve inkar girişiminde bulunmadığını açıklamaya çalışır. XV. asırda Jean Hunday adlı Macar komutana “Balkanlar'ı istila edersen icraatın ne olacaktır.” diye sorulduğunda “Bütün Ortodoks kiliseleri yıktıracağım” dediğini, aynı sorunun II. Sultan Mehmed'e yöneltildiğinde “Balkanları istila edersem her kilisenin yanına bir cami yaptıracağım, isteyen ona isteyen buna gitsin” (Ayverdi, 2007: 44) demiştir. Görüldüğü gibi “Haçlı dünya” büyük bir fütursuzlukla, kendinden başka türlü düşünenlere yaşam hakkı tanımamıştır. Batı'nın bu tavrını, gayr-i medeni bulduğu gibi şifası henüz bulunmamış bir illet olarak da niteler.

Şiddete meyli olan Batı dünyasının önemli bir başka unsuru, Avrupa ve Amerika'dan sonra gelen Rusya'dır. Ayverdi'nin “Moskova Prensiği” dediği bu devletin de Amerika ile aynı bünyeye sahip olduğunu söyler. Kısa sürede büyüyen bu devletin de suni bir yapıya sahip olduğunu belirtir. Çünkü yapısında ilahî ve insanî bir garanti bulunmamaktadır: “İçleri kof ve dayanaksız bu devletler, yeryüzünün gözünü bir serap manzarası ile aldatmakta iseler de, gerek görünüşleri, gerek hükümlerleri asla devamlı olmayacaktır” (Ayverdi, 2007: 68). Dünya devletlerinde mukadder olan çöküntüyü Rusya'nın da göreceğini belirtir. Elmanın içini çürüten kurtlar gibi onlar da içlerindeki kurtlar nedeniyle çürüyeceklerdir. Hemen şunu belirtmek gerekir ki Ayverdi, bu yazıyı Sovyetler Birliği (SSCB) yıkılmadan önce 1980'li yıllarda yazmıştır. Yaklaşık on yıl sonra meydana gelecek bir gelişmeyi, önceden öne sürmesi, yazarın tespitlerinde ne kadar isabetli davrandığını göstermektedir.

Hemen şunu belirtmek gerekir ki soğuk savaş döneminde Amerika'nın başını çektiği Batı dünyası ve Rusya'nın başını çektiği Doğu bloku arasında tercih yapmak zorunda kaldığı durumda Ayverdi, Batı'nın yanında görünmektedir. Yugoslavya'ya yaptığı bir ziyarette, ülkenin geri kalmışlığını görür ve bireylerin komünist anlayışı altında ezildiklerini belirtir: “Bir buçuk aydır Avrupa'nın dört büyük devletinin en belli başlı şehirlerini gezdik. Kalkınma ve refah seviyesi elbette ki, hepsinden de Yugoslavya'dakinden çok ileri. Oralarda insan, birinci planda, zira asıl olan fert. Doğrusu da bu. Devlet ise onun hizmetkârı. Halkı ezme ve hiçe sayma bahâsına elde edilen siyâsî ve iktisâdî güce, bir medeniyet zaferi değil, taş devri geriliğinin ve iptidâîliğinin hortlayışından başka bir şey denemez.” (Ayverdi, 2008f: 82). Burada yazarın, karşı çıktığı nokta komünizmde ferdin hiçe sayılmasıdır. Ferdin arzuları ve istidatları devletin emrine verildiği için bir ilerleme kaydedilememiştir. Bir başka yerde de, Sovyetler Birliği'ni, daha zalim ve zarafetten yoksun emperyal güç olarak niteler. Batılıların tahakkümünden kurtulan sömürülen toplumların “ondan daha gaddar, daha zalim, Allahsız, imansız ve üstelik zarafet ve medeniyetten nasip almamış Moskof emperyalizminin” (Ayverdi, 2011: 167) boyunduruğu altına girme tehlikesi yaşadıklarını açıklar. Yazarı böyle bir tercihe götüren temel neden tasavvufî eğilimlerdir. Tanrı'ya iman etmeyi esas alan tasavvuf, böylece ferdin iç huzurunu sağlayıp sağlıklı bir toplum hedeflemektedir. Oysa komünist düşüncede Tanrı mefhumu bulunmadığından ve dinsel öğeler önemsizleştirildiğinden ortaya daha zalim, kaba bir insan profili çıkması kuvvetle muhtemeldir. Burada kullanılan “Allahsız” ve “imansız” sözcükleri bunu doğrulamaktadır. Yazının devamında

“Moskof emperyalizmi” için “mühlik” sözcüğü kullanması yazarın kendince tehlikenin büyüklüğüne işaret etmesi açısından önemlidir.

Ahenkten ve Manadan Uzak Otomat Bir Medeniyet

Samiha Ayverdi, "yeni dünya" ile zuhur eden toplumsal yaşamı, giyim tarzını, eğlence hayatını, müzik zevkini tenkit eder ve insanlığın tabiatına muhalif bularak şiddetle eleştirir. Yazarın "yeni dünya" ile kastetmek istediği Batı dünyası olduğu kuvvetle muhtemeldir. Ancak doğrudan "Batı" sözcüğünü kullanmaktan çekinmiştir. Belli ki yeni anlayışlara karşı direnç gösteren Batılı yazar ve düşünürlerin varlığını hesaba katmıştır. Buna göre, “yeni dünya”, zevk ve anlayışlarda estetikten, etikten yoksundur. İç arınmayı sağlayamadığı için bireye ve topluma bir kaos ortamı getirmiştir. Bu kaos, eskiden var olan ahenği bozmuştur.

Yeni insan tipi bu kaos ortamının adeta valedidir. Ayverdi, bu insan modeli ile Batı'nın telakki ettiği insan tipi özdeşleştirme çabasıdır. Bunun için batı başkentlerinden örnekler vermektedir. Bu çerçevede birey dış görünümü önemseyen manadan uzak otomat bir insan haline bürünmüştür. “Günün Zevkleri” adlı yazısında bir genç kızın giyiminden hareketle bu sonuca varır. Londra’da yapılan bir gençler giyim yarışmasına katılan bu genç kızın giyimi “Karşıdan gelen genç hanımın kıyafeti bir garip, saç dipleri dört parmak simsiyah, üst tarafı ise sanki mısır koçanından koparılmış cansız açık sarı idi. Daha biz: “Bu nasıl iş... Kadıncağız aceleye gelerek berbere uğramadan işe başlamış” derken öte taraftan biri “Hayır, şimdi moda bu...” demesi onları şaşırtır (Ayverdi, 2007: 153). Genç kızın göbeği açık giyimine karşı annesinin bile şaşırdığını söyleyen Ayverdi, manzarayı “zevk savurganlığı” sözcüğü ile tanımlar. Zevk savurganlığının gerçek zevkin yerini tuttuğunu, böylece giyimde zarafet ve nizamın ortadan kalktığını söyler. Hemen şunu belirtmek gerekir ki, Samiha Ayverdi, Batı’dan uzak ve içine kapanık statükocu İslam anlayışını da beğenmemektedir. Bu çerçevede *Mesihpaşa İmamı* eserinde yer alan statükocu ve medrese çıkışlı imam Halis Efendi’yi olumsuzlamaktadır: “Fakat ne çare ki bütün bu dogmalar hapsinde kalmış kimseler gibi Halis Efendi de kendini bir allame zanneder ve müspet bir tarafı hemen hiç olmayan bilgisinin dört duvarı arasında bir arslan haşmetiyle dolaşır” (Ayverdi, 2005:.....).

Ayverdi'nin adını vermeden “yeni dünya” dediği Batı’yı dans ve müzik konusunda da eleştirir. Yıllar önce şahit olduğu bir düğündeki eğlence zevkini eleştirir. “Klasik figürlü dansların rağbetten kalkmış olduğunu henüz bilmiyordum. Müzik başladı, piste fırlayan gençler, sanki her biri birbirinin düşmanı imişçesine gırtlaklarına sarılacaklarmış gibi zıplayıp çalkalanmaya başladılar. Bu dans, beşeriyetin estetik anlayışını yakmak üzere hazırlanmış bir kavgadan başka bir şey değildi” (Ayverdi, 2007: 149). Bir başka yerde bu dansı tepinme olarak isimlendirir. Yazara göre bunlar zevk değil zevksizliktir. Bu tür dans örneklerini, insanın vahşi kabile danslarına, tamtamlarına dönüş arzusu taşıyan acıklı bir örnek olduğunu belirtir. Bu müzik tarzını, başka yerde de Batı’ya hamleder. “Hayvani bir zıplayışla hoplamanın zıplamanın, çılgınlar gibi alabildiğine tepinmenin adı poptur, rokctur, cazdır”. Bu müzik tarzını Batı'nın artığı olarak nitelendirir. (Ayverdi, 2007: 156). Böylece nizamî hayat çizgisinin bozulduğunu açıklamak ister. Yukarıdaki her iki örnekte de yaşamı dış görünüşten yani maddeden ibaret olduğunu kanıksamış bir birey ile karşı karşıyayız. Genç kızın giyimi ve müzik tarzında haz duygusunu kamçılayan

bedenin arzularını gidermeye yönelik bir sığılık mevcuttur. Oysaki Ayverdi, bütün yazılarında madde-mananın ruh ikizi olduklarını birinin eksik olduğunda toplumun aksak yürüyeceğini duyurmaktadır. Sağlık bir toplum ve bir bireyde, madde ve mana, ruh ve beden vazgeçilmez bir terkip halini alması gerektiğini düşünmektedir. Bu çerçevede Özgürel de Ayverdi'deki bu birlikteliklerin önemine değinmektedir: "Samiha Ayverdi, romanlarında hayatın her iki cephesine de değinir ve madde ile manayı, bir bütünü birbirini anlamlandıran iki yarısı olarak görür. Bu bir anlamda mananın maddeleşmeye olan yatkınlığı ile ilişkilidir. Mana, madde ile örtüldüğünde hareket kabiliyeti kazanarak, dar ölçekte insan, geniş ölçekte toplum için değer üretir hale gelir. Bu ikisinin ayrı düşmesi mikrokozmetik ve makrokozmetik ölçekte sonuçları olan bireysel ve toplumsal buhran ve çöküşlere neden olacaktır" (2012:134).

Yeni zevkler ve anlayışlarla dengesini kaybeden dünya akliselimi de kaybeder. Akliselimin boş bıraktığı meydanı derbederlik, kakofoni, öfke, şiddetin aldığı söyler: "Akliselimi kovan dünya, onun boş bıraktığı yeri, aklı da izanı da, nizam, armoni, zarafet ve ölçüyü de silip yok ettikten sonra yerini derbederlik, kakofoni, öfke, şiddet ve gılgizet ile doldurmak yoluna gitmiştir ki işte, resimde, musikide, mimaride ve sanatın her bölümünde kendine yer bulan bu veled-i gayrimeşru, cemiyet hayatında ve insanoğlun günlük yaşayışında türlü çarpık tecellilerle kendini göstermiş bulunuyordu" (Ayverdi, 2007: 153). Böylece toplum maddi olduğu kadar deruni hayatında da girdaba düşmüştür. İnsanlık içinden çıkılmaz bir buhrana sürüklenmiştir. Yazar bütün bunların, kendisiyle barışık olmayan bir insan modeli yarattığını duyumsatır. Sema Uğurcan da Ayverdi'de Batı'nın "maddeyi kudrete tahvil" eden, manadan uzak (1988: 146) bir medeniyet olduğu düşüncesinin ön plana çıktığını açıklar.

Maddenin azgın saldırışı ile gelen bu yeni eğlence anlayışı karşısında Samiha Ayverdi, kurtuluş reçetesi olarak "eski"yi gösterir. "Eski"den kasıt ise Doğu'nun büyük varisi olan Osmanlı'nın tesis ettiği toplumsal armoni, zevk ve eğlence anlayışıdır. Osmanlı Devleti, baştan sona ahengin, veznin ve kafiye'nin devlette ve toplumdaki sembolüdür. Yazara göre Osmanlı, şiirinde, mimarisinde, sanatında nizam ve üsluba dört elle sarılmış bir medeniyeti ortaya koymuştur. Böylece asırlarca nezaket, munis ve ahengin cazibesıyla yaşamıştır. Bu bağlamda, bireyi derunî manada tatmin etmeyen anlaşılmasız yeni zevkler yerine "Asırlar boyu bir arıtma yolu ve arınma vasıtası olarak faydalanılan toplu şevk ve huzur ibadeti demek olan zikir, tarab ve sema" (Ayverdi, 2007: 158) merasimlerini önerir. Bunların yerine geçen pop, rock gibi rakslar insanı hayvanlaştırdığını belirtir. Sosyal yaşamın en önemli ögesi olan bu merasimler sayesinde ancak toplumun hedeflediği faziletli ve erdemli insan model oluşturulabilir. Demirci, Ayverdi'nin hemen hemen bütün romanlarında "İç olgunluğa ulaşmış insanların seciyesini, bunların kendilerine ve topluma olan hayrını dile getirir. Cismin ve tenin aşırı zevklerinin, hazlarının ruhta derin yaralar açacağı, ruhun da tatmin edilmesi gerektiği"ni (Demirci, 1998: 43) savunduğunu vurgular. "Yeni dünya" ile zaferini ilan eden maddi zevklerin, insanoğlunun ruhi ve manevi alışkanlıklarını boğduğunu belirtir.

Osmanlı sosyal yaşamı, yarattığı düzenle mükemmel bir terkip oluşturmuştur. Başta padişahın saray ve köşkleri, cemiyete terbiye, nezaket ve zarafet mayası salan birer ocaktır. Bunlar çevrelerine saldıkları edep ve erken sızıntısı, sanki suya atılan taşın yaptığı halkalar gibi, toplumun yakın uzak her tarafına sirayet ederek yayılmış ve böylece de, bir müşahhas Türk-Müslüman terbiyesinin terkipini meydana getirmiştir. (İki Aşına: 49). Ancak "yeni"nin peşinde olan insanoğlu eskiyi iterek tecrübe

edilmemiş yeniye yüzünü döndürdü. Adeta taparcasına bağlı olduğu yeni ise kof, zevksiz hatta iğrençtir. Estetik fakirlikten yoksun yeni mantık Osmanlılığın nizamı karşısında bir hiçtir.

Osmanlı'yı Osmanlı yapan bir başka unsur da itaattir. Bulunduğu sosyal sınıfı peşinen kabul eden Osmanlı halkı, eşi benzeri olmayan bir sosyal nizam kurmuştur. Zaten yaratılış âlemi de, emre uyarak kendi mevkiinde kalmak emrine itaat ettiği için payidar olmaktadır. (Ayverdi, 2007: 174).

Garp Aydınlanmasından Önce Şark Medeniyeti

Ayverdi'nin yazılarında gündeme getirdiği bir başka husus da Doğu'nun Batı'dan çok önce gelişmiş bir medeniyete kavuştuğudur. Ona göre Batı, “Şarkın ilim, irfan ve hikmet dağarcıklarını kendine mal etmek hırsı içinde” olduğunu söyler. Uğurcan, Ayverdi'nin bu konudaki dünya görüşünü şöyle özetler: “Garp beşikte iken Şark'ın sesini dinleye dinleye büyümüş, Haçlı seferleri ile ondan çok şey kazanmıştır. Zamanla cehalet ve kararsızlığın pençesinden çıkmış, asırlar süren derebeylik, krallık ve kilise mücadelesini neticelendirmiş organize bir cemiyet, organize bir teoloji ve organize bir asalet sınıfının barajı altında, kendisini emniyete almıştır” (Uğurcan, 1998: 146). Batı'nın kıskançlıktan hareketle bunu kolay kolay kabul etmediğini söyler. Buna rağmen eksikliğinin nereden geldiğini de bilmediği için derunî tasfiye ve muhasebeden mahrum kalmıştır.

Yine Nietzsche'nin “üstün adam”ına karşılık, İslam tasavvufunun “kâmil insan”ı herhangi ırk üstünlüğü gibi bir fikir zaafına yol açmadan, arınmış, nefsinin hırsları çemberini kırıp azatlığa, hürriyete kavuşmuş insan tipini göstermiştir. (Ayverdi, 2007: 114). Müslüman Osmanlı medeniyetinin ortaya koyduğu bir başka unsurda hanlardır. Parasız misafir kabul eden hanlar, kervansaraylar ve hatta Darüşşafaka'larla Batı'nın menfaate dayanan anlayışı arasında bir yakınlık görmez. (Ayverdi, 2007: 125).

Samiha Ayverdi, İktbal'den aktardığına göre Batı kaynakları Doğu'nun ilim ve irfanından etkilenmişlerdir. Bu bağlamda Darwin'in tekâmül nazariyesi, Nietzsche'nin üstün adamı, Einstein'in de izafiyet teorileri, Bergson'un Elan Vital teorileri İslam tefekkürü tarlasından toplanan mahsul olduğu kanaatindedir. Hatta Danté'nin *İlahi Komedyası* 'nda, Muhiddin-i Arabi'nin sesini duymamanın imkansız olduğu belirtir.

Doğu'nun üstünlüğü sadece maneviyatta ve manada değildir. Aynı zamanda Doğu dünyası önceden maddi açıdan da zengindi. Batı'dan önce Osmanlı ve diğer Müslüman ülkeler müreffeh bir hayat sürerdi. Yazara göre Viyana Kuşatmasında bu gerçek belli olur. Kuşatma sırasında Avrupalı askerler, yiyecek ekmek bulamazken Türk askerinin günlük yiyeceğinin fındık, fıstık, üzüm, incir olduğunu belirtir ve bunu bir üstünlük olarak telakki eder. Türk askeri, bu savaşta aç kalan düşman askerini yedirip içirmiştir. Ancak bunun kimseye anlatılmaması bir eksiklik olduğunu düşünür.

Sonuç

Samiha Ayverdi, hayatı boyunca toplumları ve bireyleri ilgilendiren problemler üzerine tefekkür etmiştir. Bu çerçevede Batı ve Doğu'nun zamanla oluşturduğu değerler sistemini ve bu değerler sisteminin yarattığı insan modelini tartışma konusu yapmış ve kesin yargılara varmıştır. Ona göre; Batı dünyası, maddeye önem vererek sanayide ve teknolojiye büyük ilerlemeler kat etmiştir. Teknik gelişmeler, beraberinde belli ölçüde maddî refahı getirmiştir. Ancak bu durum her açıdan kusursuz medeniyet meydana getirmemiştir. Batı medeniyeti iki açıdan kusurludur. Birincisi elde edilen maddî refahın bütün dünyaya yayılması sağlanmamıştır. Avrupa ve Amerika, kolonilerden elde ettikleri hammaddeyi ülkelere aktarıp işleterek müreffeh bir hayat meydana getirmişlerdir. Zenginliğin sağladığı bu müreffeh hayat, genelde Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ile sınırlı kalmıştır. Bunun da Avrupa ile Amerika'nın sömürgeci ve ekmeğini başkasıyla paylaşmama mantığından kaynaklandığını açıklamıştır. Söz konusu devletler, yerleştikleri ülkelerin yer altı ve yer üstü kaynaklarını sömürerek ülkeler arası, kıtalar arası derin uçurumlara yol açmışlardır. Kendi zenginliklerini başkalarının fakirliği üzerine inşa etmişlerdir.

İkincisi ise maneviyat noksanlığıdır. Bütün enerjisini ve aklını maddiyat için kullanan Batı ülkeleri insanın manevi tarafını ihmal etmişlerdir. Böylece bir tarafı eksik bir insan modeli, organlarının yarısı sakat doğmuş engelli bir birey ortaya çıkmıştır. Meydana gelen birey toplumlar için yararlı olmamıştır. Maddî refaha ulaşan birey manevî huzura kavuşmamıştır. Zamanla kaotik bir atmosfer toplumda egemen olmuştur. Zevk ve eğlence için çalışan, şehvî duygularını tatmin etmekle meşgul yeni bir insan modeli türer. Duygudan yoksun otomat bir insan. Bu da eskiden kendiliğinden oluşmuş sosyal nizamı ve ahengi yok etmiştir. Bu bağlamda, yazar, Batı uygarlığını kusurlu, vahşi ve zararlı olarak nitelendirir. Batı, toplumsal alanda meydana gelebilecek kaosu ve boşluğu, ancak kanunlarla belli bir yere kadar sağlamıştır. Yukarıda zikredilen iki sebepten dolayı Ayverdi, Batı dünyasına öcü gibi bakmaktadır. Bu bakış açısı yazarı bazen haksız ve bilimsellikten uzak sübjektif bir tutum içerisine sokmuştur.

Doğu medeniyeti ise organik bir nizamın ürünüdür. Mistisizm onun esasını oluşturur. Müslüman dünyası, bu yolda belli bir yere kadar gelmiş ve insanlığı aydınlatmıştır. Ancak daha sonra iki nedenden dolayı ilerleyememiş ve çürümüştür. Bu nedenlerden birincisi taassup diğeri madde düşmanlığıdır. Müslümanlar içtihat mekanizmasını işletmeyerek dogmatik düşüncelerden dolayı gerilemiştir. Ayrıca gereksiz bir gurura kapılarak Batı'nın teknik üstünlüğü görmezden gelmiş ve maddenin faydalı yönlerine kapılarını kapatmıştır. Bu iki sebep ortadan kaldırılmadıkça Müslüman Doğu'nun eski ihtişamına ve şimdiki Batı'nın seviyesine ulaşması güçtür. Doğu dünyası, maneviyatı ve fazileti terk etmeden madde dünyasında yaratılan harikaları takip etmelidir. Ayverdi, aynı zamanda mutasavvıf bir yazardır. Türkiye'de Tanzimat ile beraber ortaya çıkan Batı ve madde hayranlığı sonucu bireyin iç dünyasında meydana gelen tahribatlara karşı İslam dininin tasavvuf yönünü ön plana çıkarmaktadır. Tasavvuf sayesinde iç arınmanın gerçekleşerek "kâmil insanın" ortaya çıkacağını düşünmektedir.

KAYNAKÇA

- Aygener, Savaş (2011). Türk Modernleşmesi Ekseninde Türk Muhafazakârlığı ve Samiha Ayverdi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Ayverdi, Samiha. (2007). *Arkamızda Dönen Dolaplar*, Kubbealtı, İstanbul.
- Ayverdi, Samiha. (2007). *İki Aşına*, Kubbealtı, İstanbul.
- Ayverdi, Samiha. (2011). *Bağ Bozumu*, Kubbealtı, İstanbul.
- Demirci, Mehmet. (1998). *Tasavvuf Kültürü ve Romanımız Samiha Ayverdi Örneği*, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl:27- Nisan 1998, Sayı: 2, İstanbul.
- Drumont, Edouard; *La France Juive*, C.Marpon&E.Flammarion, 1886, Paris.
- Göze, Ergün (2005). *Türk'e Kahpe Tuzak*, *Tercüman Gazetesi*, 8 Ekim 2005. (Aktaran: İsmet Binark, Samiha Ayverdi Bibliyografyası- 2, Kubbealtı, s. 167, Mayıs 2007, İstanbul.
- Okay, Orhan. (2005). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh yayınları, İstanbul.
- Özgürel, Emine Gözde.(2012). *Samiha Ayverdi'nin Romancılığı*, Akçağ, Ankara.
- Tanoğlu, Ali. (1969). *Nüfus ve Yerleşme*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Taş Matbaası, İkinci Baskı, İstanbul.
- Uğurcan, Sema. (1998). *Samiha Ayverdi'nin Eserlerinde Batılılaşma ve Medeniyet Krizi*, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl: 17-Ekim 1998 Sayı: 4, ss: 145-150,İstanbul.
- Uluant, Zeynep (2005). Bir Cesur Yürek Vardı, Aktaran: İsmet Binark, Samiha Ayverdi Bibliyografyası- 2, Kubbealtı, ss. 413-414, Mayıs 2007, İstanbul.
- Yaşar, Hüseyin. (2007). *Fransız Edebiyatında Yahudiler*, VI Frankofoni Kongresi Bildiri Kitabı, Erzurum.